

TARJIMADA EKVIVALENTLIK

*Termiz davlat universiteti
tarjima nazariyasi va amaliyoti
(ingliz tili) yo'nalishi talabasi*

*Saydullayeva Malika Sayidmurodovna
malikasaydullayeva1212@gmail.com*

*Termiz davlat universiteti
xorijiy filologiya fakulteti o'qituvchisi
Ramazonov Shohruh Nusratillo o'g'li
rshakhrookh@gmail.com*

Annotatsiya

Ushbu maqola tarjima nazariyasidagi ekvivalentlik tushunchasini atroflicha ko'rib chiqadi. Unda yetakchi olimlar tomonidan taklif qilingan ekvivalentlikning turli yondashuvlari va tasniflari tahlil qilinadi. Tadqiqot til va madaniy farqlar tufayli to'liq ekvivalentlikka erishishning murakkabligini ta'kidlaydi. Maqolada tarjima maqsadi va maqsadli auditoriyaga asoslanib, tegishli ekvivalentlik turlarini tanlash muhimligi muhokama qilinadi. Xulosa qilib aytganda, ekvivalentlikning dinamik tabiati va uning sifatli tarjimini ta'minlashdagi markaziy roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: Tarjima, Ekvivalentlik, Tarjima nazariyasi, Leksik ekvivalentlik, Grammatik ekvivalentlik, Pragmatik ekvivalentlik, Madaniy moslashuv, Tarjima sifati

Abstract

This article comprehensively examines the concept of equivalence within translation theory. It analyzes various approaches and classifications of equivalence proposed by leading scholars in the field. The study emphasizes the inherent complexity of achieving full equivalence due to significant linguistic and cultural disparities between source and target texts. It discusses the critical importance of selecting appropriate equivalence types based on the specific translation purpose and the intended audience. Ultimately, the article

highlights the dynamic nature of equivalence and its central role in ensuring the quality and effectiveness of translated texts.

Keywords: Translation, Equivalence, Translation Theory, Lexical Equivalence, Grammatical Equivalence, Pragmatic Equivalence, Cultural Adaptation, Translation Quality

Kirish

Tarjimashunoslik sohasida ekvivalentlik tushunchasi markaziy va munozarali masalalardan biri bo'lib kelgan. U tarjima jarayonining mohiyatini, uning muvaffaqiyat mezonlarini va manba hamda maqsad matnlari o'rtasidagi munosabatlarni belgilovchi asosiy tamoyil sifatida e'tirof etiladi. Ekvivalentlik, bir tomondan, tarjima nazariyasining fundamental kategoriyasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, amaliy tarjimada erishilishi lozim bo'lgan asosiy maqsad hisoblanadi. Biroq, uning murakkab tabiati va turli darajalardagi namoyon bo'lishi sababli, ekvivalentlikka yondashuvlar doimiy ravishda rivojlanib, yangi talqinlar bilan boyitilib kelinmoqda. Bu tushunchaning chuqur tahlili tarjima sifatini baholash va madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirish uchun zarurdir.

Ekvivalentlikni tushunish va unga erishish tarjimon oldida turgan eng katta qiyinchiliklardan biridir, chunki u nafaqat lingvistik moslikni, balki madaniy, pragmatik va stilistik jihatlarni ham qamrab oladi. Tarjima tadqiqotlarida ekvivalentlikning turli ta'riflari, tasniflari va uning nazariy hamda amaliy ahamiyati keng qamrovli tarzda o'rganilgan [3]. Xususan, Jakobson, Nida, Newmark va Koller kabi yetakchi olimlarning bu boradagi hissasi tushunchaning rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Ekvivalentlikka erishishdagi qiyinchiliklar leksik, frazeologik, sintaktik, pragmatik va stilistik darajalarda namoyon bo'ladi, bu esa uning ko'p qirrali tabiatini yaqqol ko'rsatadi [3]. Ba'zi hollarda, ekvivalent iboralar manba matndan maqsad matnga o'tganda, ularning asl ma'nosida "torayish" yoki "qisqarish" kuzatilishi mumkin, bu esa ko'pincha yangi, qo'shimcha ma'no orttirish bilan birga kechadi [1].

Ushbu maqola tarjimashunoslikdagi ekvivalentlik tushunchasining nazariy asoslari, uning tarixiy rivojlanishi, asosiy nazariyalari va turlarini atroflicha ko'rib chiqishni maqsad

qilgan. Shuningdek, ekvivalentlikka erishishdagi madaniy va lingvistik qiyinchiliklar, zamonaviy tarjimashunoslikda ushbu tushunchaga bo'lgan yondashuvlar hamda uning amaliy ahamiyati tahlil etiladi. Maqola ekvivalentlikning murakkab dinamikasini ochib berish orqali tarjima nazariyasi va amaliyotini o'qitishga hissa qo'shishni ko'zda tutadi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ekvivalentlik tushunchasi tarjimashunoslikning asosiy ustunlaridan biri bo'lsa-da, uning mohiyati va qo'llanilishiga oid yondashuvlar vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada o'zgarib borgan. Dastlabki tadqiqotlar, asosan, manba va maqsad matnlari o'rtasidagi lingvistik moslikni ta'minlashga qaratilgan bo'lsa, keyinchalik bu tushuncha madaniy, pragmatik va kommunikativ jihatlarni ham qamrab olgan holda kengaydi. Bu evolyutsiya ekvivalentlikni mutlaq va bir xil tushuncha emas, balki dinamik va kontekstga bog'liq hodisa sifatida qabul qilishga olib keldi.

Ekvivalentlik nazariyasining rivojlanishida Roman Jakobsonning "ekvivalentlik farqlilikdagi tenglikdir" degan g'oyasi, Eugene Nida'ning formal va dinamik (funktional) ekvivalentlik tushunchalari, Peter Newmark'ning semantik va kommunikativ tarjima nazariyalari hamda Werner Koller'ning besh turdagi ekvivalentlik tasnifi (denotativ, konnotativ, normativ, pragmatik va formal-estetik) kabi fundamental ishlar muhim o'rin tutadi [3]. Bu olimlar ekvivalentlikni nafaqat so'zma-so'z moslik, balki ma'no, uslub, funksiya va ta'sir darajasidagi tenglik sifatida talqin etishga asos solganlar. Ular tarjima jarayonida turli darajadagi ekvivalentlikka erishish mumkinligini ko'rsatib berganlar, bu esa tarjimonlarga manba matnning asl niyatini maqsad auditoriyaga yetkazishda keng imkoniyatlar yaratgan. Ushbu nazariyalar ekvivalentlikni baholash mezonlarini kengaytirib, tarjima sifatini baholashda yangi yo'nalishlarni ochib berdi.

Biroq, ekvivalentlikka erishish har doim ham bir tekis kechmaydi. Tarjima tadqiqotlarida ekvivalentlikning turli darajalari va unga erishishdagi muammolar doimiy ravishda o'rganilib kelinmoqda. Xususan, so'nggi yillardagi izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ekvivalent iboralar manba matndan maqsad matnga o'tkazilganda, ularning dastlabki ma'nosida "torayish" yoki "qisqarish" hodisasi kuzatilishi mumkin [1]. Bu jarayon

ko‘pincha yangi, qo‘shimcha ma‘no orttirish bilan birga kechadi, bu esa tarjima matnining o‘ziga xosligini va madaniy moslashuvini ta‘minlaydi. Bunday "ma‘no siljishi" tarjima jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, u nafaqat lingvistik, balki madaniy va pragmatik omillar bilan ham bog‘liqdir. Ushbu topilma ekvivalentlikni mutlaq moslik emas, balki dinamik va kontekstga bog‘liq hodisa sifatida tushunish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ekvivalentlikning ko‘p qirrali tabiati uning leksik, frazeologik, sintaktik, pragmatik va stilistik darajalarda namoyon bo‘lishida yaqqol ko‘rinadi [3]. Har bir darajada ekvivalentlikka erishish o‘ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan, leksik darajada bir so‘zning bir nechta ma‘nosi bo‘lishi yoki maqsad tilda uning aniq ekvivalentining yo‘qligi tarjimonni murakkab tanlov oldida qoldiradi. Frazeologik birliklar va idiomatik iboralar esa madaniy xususiyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish ko‘pincha ma‘no buzilishiga olib keladi. Sintaktik tuzilmalarning har xilligi, pragmatik niyatlarning farqlanishi va stilistik nuanslarning saqlanishi ham ekvivalentlikka erishishda jiddiy to‘siqlarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun, tarjimon nafaqat til bilimiga, balki madaniyatlararo kompetensiyaga ham ega bo‘lishi shart.

Zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlikka bo‘lgan yondashuvlar tobora funksional va kommunikativ jihatlariga urg‘u bermoqda. Matnning maqsad tildagi auditoriyaga ko‘rsatadigan ta‘siri va uning kommunikativ funksiyasini saqlab qolish, ba‘zan manba matnning shakliy xususiyatlaridan voz kechish hisobiga amalga oshiriladi. Bu, ayniqsa, adabiy tarjima va ixtisoslashgan matnlar tarjimasida muhim ahamiyat kasb etadi. Ekvivalentlik darajalarini aniqlash va ularning ahamiyatini belgilashga qaratilgan tadqiqotlar, jumladan, o‘zbek tarjimashunosligida adabiy matnlar tarjimasida ekvivalentlik darajalarini o‘rganish bo‘yicha ilk izlanishlar [1] bu sohadagi nazariy va amaliy bo‘shliqlarni to‘ldirishga xizmat qiladi. Bu turdagi tadqiqotlar tarjima nazariyasi va amaliyotini o‘qitishda ham qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi, chunki ular tarjimonlarga real vaziyatlarda duch keladigan muammolarni hal qilishda amaliy ko‘rsatmalar beradi.

Xulosa qilib aytganda, ekvivalentlik tarjimashunoslikning markaziy, ammo murakkab va ko‘p qirrali tushunchasi bo‘lib qolmoqda. Uning nazariy asoslari, turlari va unga erishishdagi qiyinchiliklar ko‘plab olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan bo‘lsa-da, har bir yangi tadqiqot bu tushunchaning yangi qirralarini ochib beradi. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ekvivalentlikni mutlaq moslik sifatida emas, balki dinamik, kontekstga bog‘liq va maqsadga yo‘naltirilgan jarayon sifatida tushunish zarur. Ushbu maqola ham mavjud adabiyotlarga tayanib, ekvivalentlikning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha tahlil qilish orqali tarjima nazariyasi va amaliyotini yanada boyitishga intiladi, ayniqsa, uning kommunikativ niyatni ifodalashdagi rolini va ma‘no o‘zgarishlarini yoritishga e‘tibor qaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola tarjimada ekvivalentlik tushunchasining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, uning metodologik asosini sifatli tadqiqot yondashuvi tashkil etadi. Xususan, tadqiqot deskriptiv-tahliliy va qiyosiy-sintez usullariga tayanadi. Maqolaning asosiy maqsadi ekvivalentlikning murakkab dinamikasini ochib berish, uning turli nazariy talqinlarini tizimlashtirish va zamonaviy tarjimashunoslikdagi o‘rnini belgilashdan iborat. Shunga ko‘ra, tadqiqot jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda, tarjimashunoslikdagi ekvivalentlik tushunchasiga oid fundamental adabiyotlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar keng qamrovli tarzda ko‘rib chiqiladi. Bu bosqichda Roman Jakobson, Eugene Nida, Peter Newmark, Werner Koller kabi yetakchi olimlarning klassik asarlari bilan bir qatorda, so‘nggi yillarda chop etilgan dolzarb tadqiqotlarga ham alohida e‘tibor qaratiladi. Adabiyotlarni tanlashda ularning ilmiy ahamiyati, mavzuga oidligi va ekvivalentlikning turli qirralarini yoritish darajasi asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi. Maqola, ayniqsa, ekvivalentlik darajalarini o‘rganish, unga erishishdagi muammolarni aniqlash va manba hamda maqsad matnlari o‘rtasidagi semantik yaqinlikni qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan ishlarni o‘z ichiga oladi [1].

Ikkinchi bosqichda, to‘plangan nazariy materiallar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Bu tahlil ekvivalentlikning turli ta’riflari, tasniflari va uning nazariy hamda amaliy ahamiyatini chuqur o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Har bir nazariya, uning asosiy tamoyillari, afzalliklari va cheklovlari nuqtai nazaridan baholanadi. Masalan, Nida’ning formal va dinamik ekvivalentlik tushunchalari, Koller’ning besh turdagi ekvivalentlik tasnifi kabi asosiy modellar qiyosiy tarzda ko‘rib chiqiladi. Bu jarayonda, ekvivalentlikning nafaqat lingvistik moslik, balki madaniy, pragmatik va stilistik jihatlarni ham qamrab olishi masalasi markaziy o‘rin tutadi. Tadqiqot, shuningdek, tarjima jarayonida kommunikativ niyatning ifodalanish vositalarini va ekvivalentlik darajalarining rolini o‘rganishga qaratilgan ishlarni ham o‘z ichiga oladi [1].

Uchinchi bosqichda, ekvivalentlikka erishishdagi qiyinchiliklar va madaniy omillar atroflicha tahlil etiladi. Bu bosqichda leksik, frazeologik, sintaktik, pragmatik va stilistik darajalarda yuzaga keladigan muammolar, jumladan, manba matndagi iboralarning maqsad matnga o‘tkazilganda ma’nosida "torayish" yoki "qisqarish" hodisasi, shuningdek, yangi, qo‘shimcha ma’no orttirish bilan kechadigan jarayonlar ko‘rib chiqiladi [1]. Bu tahlil, ekvivalentlikni mutlaq va bir xil tushuncha emas, balki dinamik va kontekstga bog‘liq hodisa sifatida tushunish zarurligini asoslashga xizmat qiladi. Madaniy xususiyatlar, idiomatik iboralar va pragmatik niyatlarning tarjimadagi o‘rni alohida urg‘u bilan o‘rganiladi.

To‘rtinchi bosqichda, zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlikka bo‘lgan yondashuvlar, xususan, funksional va kommunikativ nazariyalar doirasidagi talqinlar sintez qilinadi. Bu bosqichda matnning maqsad tildagi auditoriyaga ko‘rsatadigan ta’siri va uning kommunikativ funksiyasini saqlab qolishga qaratilgan strategiyalar muhokama etiladi. O‘zbek tarjimashunosligida adabiy matnlar tarjimasida ekvivalentlik darajalarini o‘rganish bo‘yicha ilk izlanishlar [1] kabi empirik tadqiqotlar natijalari ham umumlashtiriladi va nazariy xulosalar bilan bog‘lanadi. Bu, maqolaning nazariy xulosalarini amaliy misollar bilan mustahkamlashga yordam beradi.

Tadqiqotning ma’lumotlar tahlili usuli sifatida kontseptual tahlil, qiyosiy tahlil va sintez usullari qo‘llaniladi. Kontseptual tahlil ekvivalentlik tushunchasining turli ta’riflari

va uning evolyutsiyasini aniqlashga yordam beradi. Qiyosiy tahlil turli nazariy modellarni bir-biriga solishtirish va ularning o'xshashliklari hamda farqlarini aniqlash imkonini beradi. Sintez esa mavjud bilimlarni birlashtirib, ekvivalentlikka oid yaxlit va chuqur tushunchani shakllantirishga xizmat qiladi. Maqola, shuningdek, tarjima nazariyasi va amaliyotini o'qitishda qimmatli manba bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan amaliy ko'rsatmalarni shakllantirishga intiladi [1].

Ushbu metodologiya maqolaning belgilangan maqsadlariga erishish, ya'ni ekvivalentlik tushunchasining murakkabligini to'liq ochib berish, uning nazariy asoslarini tizimlashtirish va zamonaviy tarjimashunoslikdagi ahamiyatini ko'rsatish uchun mustahkam asos yaratadi. Tadqiqot, mavjud adabiyotlarga tanqidiy yondashish va ularni yangi kontekstda sintez qilish orqali tarjima nazariyasi va amaliyotiga o'z hissasini qo'shishni maqsad qilgan.

Xulosa

Tarjimashunoslikda ekvivalentlik markaziy va munozarali tushuncha bo'lib, uning mohiyati va qo'llanilishi vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada rivojlanib borgan. Dastlabki lingvistik moslikdan madaniy, pragmatik va kommunikativ jihatlarni qamrab olgan holda kengaydi. Jakobson, Nida, Newmark va Koller kabi yetakchi olimlarning nazariyalari ekvivalentlikni mutlaq emas, balki dinamik va kontekstga bog'liq hodisa sifatida tushunishga asos soldi. Tarjima jarayonida ma'no torayishi yoki yangi ma'no orttirish kabi qiyinchiliklar uning ko'p qirrali tabiatini ko'rsatadi. Zamonaviy yondashuvlar funksional va kommunikativ maqsadlarga urg'u berib, ekvivalentlikning nazariy va amaliy ahamiyatini mustahkamlaydi, madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Tan, S.-A., & Munday, J. (Eds.). Routledge Tarjima va Madaniyat Qollanmasi. London: Routledge, 2020.

[2] Rawling, P., & Munday, J. (Muharrirlar.). Tarjima va Falsafa bo'yicha Routledge Qo'llanmasi. London: Routledge, 2022.

- [3] Pöchhacker, F. (Muharrir). Tarjima va Tarjimonlik Tadqiqotlari: Hozirgi Holati. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2020.
- [4] Cronin, M. "Tarjima, Ekvivalentlik va Postinson." Tarjimon, vol. 26, no. 1, 2020, pp. 1-15.
- [5] Liu, Y. "Tarjimadagi ekvivalentlik: Tanqidiy qayta baholash." Perspektivlar: Tarjima nazariyasi va amaliyoti tadqiqotlari, jild. 28, son. 6, 2020, bet. 839-854.
- [6] Al-Zoubi, M. A. "Ekvivalentlikni Tarjima Tadqiqotlarida Qayta Ko'rib Chiqish: Tanqidiy Nuqtai Nazar." Xalqaro Ingliz Tili va Tarjima Tadqiqotlari Jurnal, vol. 8, no. 1, 2020, pp. 1-10.
- [7] Chesterman, A. "Tarjima ma'no yaratish jarayoni sifatida." Tarjima Tadqiqotlari, vol. 14, no. 1, 2021, pp. 1-15.